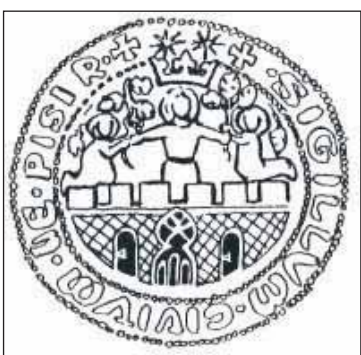

NASZA ZIEMIA WRZESIŃSKA

Miasto królewskie, miasta prywatne

W zależności od sytuacji politycznej oraz gospodarczej w różnych okresach dziejowych role ośrodka regionalnego bądź lokalnego przejmowały różne organizmy miejskie. Takie też funkcjonowały i niektóre nadal funkcjonują jako miasta na ziemi wrzesińskiej. Na terenie dzisiejszego powiatu wrzesińskiego znajdują się dziś cztery miasta: powiatowa Wrzesnia, niegdyś powiatowe Pyzdry, o mało co powiatowy Miłosław oraz świeżo co ponownie ustanowiona miastem Nekla, pozostająca młodszą siostrą Górki zwanej kiedyś Mileszyną, a dziś Targową – będącą swego czasu także miastem.

Po najeździe na Polskę czeskiego księcia Brzetysława w 1039 r. zmienił się układ ośrodków politycznych i gospodarczych. Z trudem odbudowano zniszczone grody stołeczne Gniezno i Poznań. Osłabła także ranga grodu w Gieczu, zaś w Grzy-

Pieczęć herbowa Pyzdr (XIV w.)

bowie osadnictwo zanikło. Centrum władzy państwowej przeniesione zostało do Krakowa. W XI, XII i na początku XIII w. teren dzisiejszej ziemi wrzesińskiej znajdował się w oddziaływaniu grodów w Biechowie oraz Gieczu, Gnieźnie i Łądzie. Niektórzy, jak J. Stasiewski, upatrywali w dawnej kasztelanii biechowskiej praojca powiatu wrzesińskiego. Jednak do dziś wśród badaczy zdania o charakterze tej kasztelanii są podzielone. Uznaje się ją m.in. za część składową kasztelanii gieckiej. Stopniowo zadania gospodarcze, społeczne oraz administracyjne grodu w Gieczu od poł. XIII w. zaczęły pełnić powstające miasta w Środzie oraz Pyzdrach. Znaczący wpływ miały na to zmiany tras szlaków handlowych. Straciła na znaczeniu stara droga z Poznania przez Giecz, Biechowo, Łąd na

Herb Ogończyk rodziny Żółtowskich z koroną hrabiowską, kościół w Nekli

Mazowsze oraz stara droga z Gniezna przez Łąd do Kalisza. Ukształtowały się drogi z Gniezna do Kalisza przez Pyzdry oraz z Poznania przez Środę i Pyzdry do Kalisza. Przez nasze tereny biegł też szlak z Wrocławia przez Pyzdry do Torunia.

Królewskie Pyzdry

Szlaki handlowe krzyżowały się w Pyzdrach, które na kartach historii pojawiły się w 1232 r. jako stolica ziemi pyzdrowskiej. Szybko, bo już

przed 1257 r. za sprawą księcia Bolesława Pobożnego Pyzdry jako osada będąca jego własnością awansowały do rangi miasta. Stały się centrum administracyjnym, gospodarczym i społecznym. Funkcjonował tu targ i kościół. W 1256 r. arcybiskup gnieźnieński Janusz w pyzdrowskim kościele konsekrował dziekana gnieźnieńskiego Falęę na biskupa poznańskiego. Pyzdry były miejscem częstego bytowania władców, książąt, a później królów. W 1318 r. książę Władysław Łokietek zwołał do Pyzdr dostojników kościelnych i świeckich na zjazd, na którym uchwalili poselstwo do papieża Jana XII z prośbą o zgodę na swoją koronację. Podczas najeźdu krzyżackiego w 1331 r. miasto zostało silnie zniszczone, a przebywający tutaj król Kazimierz musiał uciekać. To on, kiedy panował już jako król, otoczył miasto murami oraz wybudował potężny czworoboczny zamek. Również wówczas drewniane kościoły parafialne i klasztorne zastąpiono nowymi murywanymi świątyniami. Bywali tu często polscy królowie. To na zamku pyzdrowskim w 1345 r. Kazimierz Wielki, król polski, zawarł rozejm z czeskim władcą Janem Luksemburskim, zaś w 1346 r. ogłosił statuty dla całej Wielkopolski. Król Władysław Jagiełło bawił w Pyzdrach 18 razy. W 1390 r. przyjął tutaj hołd lenny Wacława VII, księcia słupskiego. Była tu także królowa Jadwiga (1397 r.). W 1454 r. król Kazimierz Jagiellończyk przekazał zamek matce Zofii. Od poł. XIV w. Pyzdry były stolicą powiatu województwa kaliskiego. Pisemna wzmianka potwierdza istnienie powiatu w 1390 r. Na jego czele stał starosta reprezentujący króla. Posiadał on władzę administracyjną, skarbową, policyjną oraz sądową. Zawiadywał też majątkiem królewskim, czyli starostwem grodowym. W 1564 r. w jego skład wchodziły Pyzdry, Dłusk, Lisewo, Nowa Wieś Królewska, Rataje, Sokolniki i Szemborowo. Królowie polscy jako właściciele miasta wystawiali i aprobowali dla mieszczan pyzdrowskich liczne przywileje. Od XVI w. rola Pyzdr jako miasta królewskiego stopniowo malała. Zostały silnie zniszczone podczas wojen szwedzkich, zwłaszcza wojny północnej (1704 r.). Znaczenie miasta zmalało szczególnie w okresie rozbiorów. W 1793 r. stały się miastem króla pruskiego, a następnie księcia warszawskiego (1807-1815). Po przeprowadzeniu granicy według ustaleń kongresu wiedeńskiego Pyzdry przeszły pod władztwo króla polskiego (kongresowego), czyli właściwie cara rosyjskiego. W 1844 r. zlikwidowano powiat pyzdrowski, zaś po powstaniu styczniowym w 1867 r. odebrano Pyzdrze prawa miejskie. Odzyskały je one w 1919 r.

Pałac w Miłosławiu, widok z pocz. XX w.

Miasta prywatne

W miejsce słabnących grodów w Gieczu i Biechowie ich rolę przejmowały przekształcające się w miasta osady z targowiskami i siedziby rycerskie. Należą do nich Wrzesnia (pierwsza wzmianka z 1256 r.), Górka Mileszyna (1258 r.) oraz Miłosław (1314 r.). W średniowieczu były one siedzibami znaczących rodów rycerskich. Porajowie władali we Wrzesni i okolicy, byli także w Górcie, gdzie zamieszkiwali wcześniej Awdańce. Miłosław i okoliczne wsie dzierżyli Doliwowie. To właśnie właściciele tych dóbr nadali im prawa miejskie. Choć nie znamy dokładnych dat, to wiadomo, że Górka była miastem w 1343 r., Wrzesnia w 1357, a Miłosław w 1397. Były to wówczas jeszcze miasta porównywalne. Stopniowo rywalizację tę wygrywała Wrzesnia. Miernikiem rangi miasta była m.in. liczba żołnierzy wysyłanych na wyprawę malborską w 1458 r. Wrzesnia wysłała ich piętnastu, natomiast Górka i Miłosław po czterech. Te ostatnie tak podupadły, że zaszła potrzeba odnawiania praw miejskich dla Miłosławia w 1539 r. oraz Górki ok. 1555 r. Zmieniali się także właściciele miast. Kolejne upadki przyniosły wojny szwedzkie – tak że Zygmunt Działyński musiał potwierdzić przywilej miejski dla Wrzesni w 1671 r. Podobnie w 1724 r. król August II Mocny potwierdzając Górcę, zwaną już Targową, przywilej na cztery jarmarki rocznie, wzmacniał jej status miejski. Było to konieczne, gdyż sąsiednia Nekla pod koniec XVII w. awansowała, stając się miastem. Dzięki dogodniejszemu położeniu przy trakcie z Poznania do Warszawy miała większe szanse na rozwój. Podobnie w 1783 r. dziedzic Maciej Mielżyński zawarł z mieszkańcami specjalną umowę, zwaną konstytycją, by uchronić przed upadkiem Miłosław. Spośród miast prywatnych na naszym terenie niewątpliwie najlepiej rozwijała się Wrze-

nia. Kiedy w 1793 r. Prusacy przejmowali pod swoją władzę te tereny, Wrzesnia liczyła 1 216 mieszkańców, a Miłosław 1 104. Natomiast Targowa Górka oraz Nekla nie były już zaliczane do miast.

Po wytyczeniu granicy w latach 1815-1817 r. Pyzdry, stolica powiatu, znalazły się w Królestwie Polskim (czyli w zaborze rosyjskim), zaś Miłosław i Wrzesnia w Wielkim Księstwie Poznańskim (czyli zaborze pruskim). O mało co Miłosław stałby się miastem powiatowym dla naszego terenu. Wygrała jednak Wrzesnia, do dziś główny ośrodek administracyjny, gospodarczy i społeczny. Wrzesnia i Miłosław jako miasta prywatne były centrami dóbr szlacheckich. Wrzesnią władali Ponińscy, a Miłosławiem Mielżyńscy, po nich zaś Kościelscy. Symbolem panowania prywatnych właścicieli były ich rezydencje – w obu miastach siedziby szlacheckie rozłożyły się nieopodal centra miejskiego. We Wrzesni założenie pałacowe wraz z parkiem powstawało od 1750 r. w Opieszynie, w Miłosławiu na gruntach Bugaja.

Sytuacja miast szlacheckich zmieniła się w latach 30. i 40. XIX w. W 1831 r. wprowadzono nowe prawo miejskie. Dwa lata później król pruski ogłosił dekret o wyjęciu miast spod wpływów szlachty. Mieszczanie miast prywatnych musieli wypłacić dawnym właścicielom odszkodowania. Trwało to jeszcze długie lata, ale Wrzesnia i Miłosław stały się w końcu miastami wolnymi.

Herb – symbol miejski

Miasta jako swoje symbole przyjmowały tarcze herbowe z godłami. Często miasta prywatne przyjmowały za swoje znaki herby właścicieli. Takim przykładem jest herb Wrzesni, rodowy znak Porajów, pierwszych właścicieli. Wrzesnia jako herb używała także od 1671 herbu Działyńskich – Ogończyk, by w XIX w. powrócić do pierwotnego. Po otrzy-

Kartusz herbowy na ratuszu wrzesińskim, u góry korona hrabiowska

ta bramą, nad nią postać Bolesława Pobożnego wręczającego szczyty winorośli (używany obecnie). Drugi prezentujący mur z wieżą o dwóch oknach (pochodzący z pieczęci do korespondencji).

Autor korzystał m.in. z B. Kucharski, *Miłosław*, Poznań 1997 i *Pyzdry miasto nad Wartą*, Poznań 1993.

Sebastian Mazurkiewicz

